

HETMAN (1410) *sb m*

hetman (1403), **hejtman** (6), **etman** (1); hejtman *BartBydg* (2), *RejRozm*; hetman : hejtman *LibLeg* (26 : 2), *GroicPorz* (1 : 1); hetman : etman *Diar* (4 : 1; 81).

e jasne (w tym 1 r. błędne znakowanie); -mån (w tym 2 r. błędne znakowanie oraz 11 r. zapis -an); -man- (710), -mån- (65); -mån- *ModrzBazStryj*, *KmitaSpit*; -man- : -mån- *Leop* (17 : 5), *BibRadz* (34 : 2), *BielKron* (96 : 40), *Mącz* (20 : 2), *HistRzym* (3 : 1), *RejPos* (42 : 2), *RejZwierc* (40 : 1), *BudBib* (26 : 3), *BiałKaz* (3 : 1), *SkarŻyw* (11 : 1), *StryjKron* (39 : 5).

sg N hetmån (522). \diamond *G* hetmana (184). \diamond *D* hetmanowi (71), hetmanu (1); -owi: -u *LibLeg* (1 : 1). \diamond *A* hetmana (152). \diamond *I* hetmanem (194); -em (18), -(e)m (176). \diamond *L* hetmanie (28). \diamond *V* hetmanie (8). \diamond *pl N* hetmani (73), hetmanowie (19), hetmanie (2); -owie *ConPiotr*, *OrzRozm*, *BudBib* (5), *ModrzBaz* (4), *SkarŻyw*, *StryjKron* (4), *ReszList*, *PudłFr*; -i : -owie *SarnStat* (7 : 1); -i : -e *Górndworz* (2 : 2). \diamond *G* hetmanów (42); -ów (8), -(o)w (34). \diamond *D* hetmanóm (22); -óm (3), -om (2), -(o)m (17); -óm *ZawJeft*; -om *OrzQuin*; -óm : -om *SarnStat* (2 : 1). \diamond *A* hetmany (55), hetmanów (6); -y : -ów *Leop* (3 : 1; 1.*Mach* 2 arg), *StryjKron* (2 : 3; 41, 66, 265), *SarnStat* (1 : 2; 6, 425); ~ -ów (2), -(o)w (4). \diamond *I* hetmany (22), hetmanmi (1), hetmanami (1); -ami *WujNT*; -y : -mi *Diar* (1: 1). \diamond *A a. I* hetmany (2) *Leop*, *PaprPan*. \diamond *L* hetmaniech (4) *PaprPan* (2), *ModrzBaz*, *SarnStat*, hetmanach (1) *GostGospSieb*; -ech (1), -(e)ch (3).

Sł stp, *Cn* notuje, *Linde* XVI – XIX w.

1. *Ogólnie*: głównodowodzący wojskiem; *dux* (*militum*) *Murm*, *Mymer*¹, *BartBydg*, *Calep*; *imperator* *Calag*, *Cn*; *campiductor* *BartBydg* (1400) : *Murm* 175; *Mymer*¹ 11; *BartBydg* 25, 45b; *RejKup* *Cv*; *Bo* *fnádniey* bitwy wygrałz/ gdy ftłuczeńz hetmáná. *RejWiz* 172v, 69v; *RejAp* 161v; *Górndworz* Ff6 [2 r.], Ff6v [2 r.], *Kkv*; *Bo* *pátrz* gdy Hetman iáki zacny po iákim sławnym zwycięftwie więźnie wiedzie/ działá przed nim toczą/ chorągwie niołá/ nie może być áby s tego wielkiew rádości vzyć niemiał. *RejZwierc* 144, 85v, 87v, 94v, 96v, 114v (10); *Kriegsfürer*. Hetmań [!] *Rotmiłtrz*. *Imperator*. *Calag* 318a; *pátrz* iák Hetman ípráwny/ Wiele waży ná woynie *StryjKron* 230, 230 *marg*; *Dux* *Qui* *ducit* – *Wodz*, hetmań. *Calep* 343b; *KochFrag* 42.

W połączeniu szeregowym (1): Tuć fie znaczy/ iż y fwięći ludzie/ y oni krolowie oni rycerze/ á oni hetmáni/ bywáli vbráni/ á vzywáli onego hoynego nádania od Páua [!] *fwego* *RejPos* 162.

W przeciwstawieniu: »żołnierz ... hetman« (1): bo kiedyby siłá/ á dużość lámá płáciłá/ był by záwdy żołnierz kthory fie biye/ w więtfzey wadze/ niż Hetman kthory ludzie przywodzi. *Górndworz* X6.

W porównaniach (10): *OrzRozm* V2v; *Bo* tak wiedz/ ífz w człowieku fá mocarki dziwne/ Nie tilko łobie rozne/ ale i przeciwne. Ieft byftra popędliwość/ ieft żądza niefyta. [...] Nad ktorimi ieft rozum/ iako Hetman/ ktori Ma ftrzedz/ aby znich żadna niemogła wzięć gori. *KochSat* B4v; *RejPos* 15, 263v; Tákże w *Philippopolu*/ wielgifię [!] poczet *Biskupow* z iáchał/ ále iáko wojłko bez Hetmáná porážony niewiernościá y fáłfz fáłfzem kácerłkim zoftáł. *SkarJedn* 145, 61; *SkarŻyw* 258; Iáko hetman w woyłzce/ [*Piotr*] obchodząc opátrował kthorá część byłá vłyzkowána/ kthorá ozdobiona/ kthoraby potrzebowałá przyłfzia iego. *WujNT* 435; *SkarKaz* 313b; *KlonFlis* D4.

W charakterystycznych połączeniach: *hetman* *chłubny*, *dobry*, *dzielny*, *mądry*, *sławny*, *sprawny* (2), *wielki* [= *sławny*], *wspaniły*, *zacny* (2).

Przysłowia: iż lepfze woylko Ieleni gdy ie vmieięthny Lew powiedzie/ niżli woylko lwow kthorymby głupi á tępy Ieleń Hetmánem zołtał. *RejZwierc* 187v; Iuż to Woylko kázde mdłe gdzie Yeleń Hetmánem *MycPrz* I C4; *StryjKron* 230 *marg.*

Mulier Imperator et mulier miles proverbium, Niewiáftá hetman/ Niewiáftá żołnierz/ to yeft ták pan yáko y poddány zá nic obádwa łtoyą. *Mącz* 235d.

Wyrażenie: »na(j)wyższy hetman« [*szyk* 2 : 1] (3): Krol Kroleftwá Polskiego vżywa/ iáko naywyższy Hetman *OrzRozm* V2v, M3v; *SkarJedn* 61.

Szeregi: »hetman i (a, albo, bądź) krol« [*szyk* 3 : 2] (5): *RejPos* 263v; Nie vłfyfyzł tam áby hárdych krolow/ álbo chlúbnych Hetmánow *RejZwierc* 263; *MycPrz* I C4; *SkarŻyw* 258; *KmitaSpit* Cv.

»przewodnik, hetman« (1): Wyelmożnemu pánu/ pánu Mikołáiowi Mieleckiemu/ Woiewodzye ziem Podolńkich/ [...] Bądźże im przewodnikiem/ bądźże im Hetmánem/ Z dawnás tego tytułu ty ieft godnym pánem. *PaprPan* B.

»hetman także i sprawca« (1): Y Hetman w woylcze/ tákże y iáki łprawczá w oblężeniu wiele y łobie y ludziom łercá dodác y rády może *RejZwierc* 86.

W przen (13) : ziemię żydowlką którą on [Bóg] łobie łnadz miedzi inemi zá hetmáná przełóžil. *RejPs* 162; *RejPos* A4; A któż Hetmánem? Rozum. A któż ná łtraży? Rozmył. A kthoż łzpiegiem? Czuyność á Bączność [...] Tedy y táki nieprzyiaciel nicz nam łtráfen nigdy nie będzie. A iełli nieobácznie przypádnie á łzkodę vczyńni/ žáłości nam wielkiew vczyńić nie może/ iełli fie Hetmáná á łzpiegow rádzić będziemy *RejZwierc* 153, 153; *CzechRozm* 233; *PaprPan* B; Hetman który był w Sępie/ ten ich łiła dławil *KmitaSpit* C5, B, C5; [o wilkach] Druga przypowieść tegołz Ferhát Beká. [...] Ná to záras Hetman [= wilków] rzekł o zgodę pitáiąc/ Ná wielkość y zuchwáłftwo ieich ono niedbáiąc. *CzahTr* E, E.

Szereg: »rotmistrz albo hejtman« (1): Koth przilfedłfi do lwa do krati mowy wei wey tocz iakifz krałni pan Abo rotmiłtrż albo heitman *RejRozm* 391.

Przen (110) :

a) *O Bogu i aniołach* (61) : *RejŁas* w. 71; *RejKup* Tv, dd6; *MurzHist* N4v; *LubPs* dd4, ff4v; Vciecz fie do rozumu/ á wołay do Páná/ Vřrzyłz iż z niego będziełz miał přetko hetmáná. *RejWiz* 175v, 106; *RejAp* 103; *RejPos* 78, 145; A iełlic cnotá s tego nie pomoże/ Ktorą vbłagác małz łwoiego Páná/ Iáko Hetmáná. *RejZwierc* 116v, 255v; *ModrzBaz* 136v; iáko w píłmie ł. czytamy: w woylku náłzym/ łam Pan Bog Hetmánem ieft *PowodPr* 59; *CzahTr* F, G4; *SkarKazSej* 685b, 689b.

hetman czyj = *dowodzcy kim* [*w tym*: z *zaimkiem* (21), z *rzeczownikiem* (4)] (25): *LubPs* E3v, O5v [2 r.], T5v; A záilteć Bog łam známi ieft Hetmánem náłzem [*ecce nobiscum in caput (marg) pro duce (-) Deus*] *BibRadz* 2.Par 13/12; Pan Hetmánem ludzi łpokoynych *RejPos* 334 *marg*, A4v, A5v, A6, 109v, 263 [2 r.], 332; iż kiedykolwiek s połtráchem á poruczáiąc fie Pánu Bogu łwemu Polacy cokolwiek záczęli/ záwždy był Pan Hetmánem ich *RejZwierc* 257v, 257v [2 r.]; *CzechRozm* 227, 240v; *SkarŻyw* [407]; *KochMRot* B4; *ArtKanc* K18v, Q20v; *LatHar* 351; *SiebRozmyśl* F3v. Cf »hufcow niebieskich hetman«.

hetman nad kim (2): *RejPs* 96v; áby pan [...] łam raczył być od łprzećiwnikow obrońcá moźnym/ á hetmánem nád ludem łwoim. *LubPs* T5v *marg.*

W połączeniu z imieniem (11): CZáfu lepak onego/ ftánie Micháel Hetman wielki [*Michael princeps magnus*] *BudBib Dan* 12/1; *CzechRozm* 95, 221, 227, 233, 240v; á Chryštus Hetman nálz co nacelnieyfzy y mocnieyfzy y nazacnieyfzy [*lud*]/ [...] ná tę potrzebę ftráfzliwą przypuścił. *SkarŻyw* [407]; *MWilkHist* F3v; *CzechEp* 368; *ArtKanc* K18v, S8.

W połączeniach szeregowych (2): iedno do tego fwiętego Hetmáná twoiego/ á do tego Krolá y Wodzá twoiego/ pytayże fie o nim co narychley *RejPos* A6; A tegoć on [*Bóg*] pokoiu wodzem/ Hetmánem/ y kfiążęciem być vftáwicznie chce. *RejPos* 334v.

W charakterystycznych połączeniach: hetman cichy, możny (moźniejszy) (3), nienaganiony, pokorny, święty, wielki [= sławny], wierny.

Wyrażenia: »nawyfzszy hetman« (1): A iefcze Bogá rodzić/ [*o Panno*] rzeczy wietfzē były. [...] tego/ co niebá/ źemie pánem/ Anyołów/ Cherubinów/ nawyfzszym Hetmánem *SiebRozmysł* F3v.

»hufcow niebieskich hetman« (1): Chodź lám ty do mnie Miáchále [!] Hufcow niebiefkich Hetmánie. *MWilkHist* F3v.

»hetman niebieski« (2):iefli ftátecznie ftoifz przy woley á przy fprawach Páná fwego/ przy onym Krolu á przy onym wielkim Hetmánie niebyełkim *RejPos* A4; *PowodPr* 4.

Szeregi: »krol a hetman« (4): Słuchayże tu pilnie thego wdzyęcznego Krolá fwego/ á tego tak wielkiego Hetmáná fwego/ iáko thu páfuie ty Rycerze fwoie *RejPos* 263, A4, A5v, 263. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

»książę a hetman« (1): A zgotowanichmy ktemu/ ábychmy zwyciężywfzy tę docieśną śmierć/ [...] z nim iáko s kfiążęciem fwym á z Hetmánem fwoim/ [...] żywo á wiecznie krolowáli. *RejPos* 109v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

»(gospodarz) hetman i (a) obrońca« [*szyk 2 : 1*] (3): A w káżdym niebefpyeczeńftwie áby [*Bóg*] lám wiernym á możnim ich Hetmánem y obrońcą być raczył. *LubPs* E3v, T5v *marg*; *RejPos* 198v.

»hetman, (a) pan« [*szyk 2 : 1*] (3): [*abyś*] [...] ftał mocnie á ftale przy thym Pánu fwoim á Hetmánie fwoim/ iáko práwy Rycerz á wierny boyownik iego *RejPos* A4v, 79 [2 r.].

»wodz i (a) hetman (wiary)« [*szyk 8 : 1*] (9): gdyż Pan Bog lám iefth wodzem á hetmánem ludu fwe^{go}. *LubPs* O5v *marg*; *CzechRozm* 95, 221, 227, 240v, 259v; *CzechEp* 73, 128, 368. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

b) O szatanach i złych duchach jako pomocnikach szatanów; niekiedy w alegorii: grzechy główne (38): Dármopych hetman pychy *RejWiz* Cc5v, 165, 168, 168v [3 r.], 169, 174 (12); Azáfz on [*szatan*] nie ma onych Hetmánów ktorzy borzą/ niźczą/ á zákrywáią fwiętą náukę Páná náłzego *RejPos* 78v, 26, 70v, 78v, 79; A tak wielki to iefł walecznik ifcie/ á nie ledá iáki zwycięfcá/ kto tego niefláchetnego Hetmáná/ co tę fześć hufow wiedzie zá fobą/ bez wfzey obrony á bez wfzey zbroie porázić może. *RejZwierc* 79, 252; *PaprUp* A3v.

hetman czyj = podległy komu [z zaimkiem] (5): Otoż mnie krol [= *Lucyfer*] rofkazał tám do fwych hetmánów/ Idź/ co fą ná powietrzu *RejWiz* 160; (*marg*) Czárth powyetrze záraża. (–) Ten powietrze záraża/ kiedy Pan dopuści/ Gdy ty fwoie hetmány fwowolnie rofpuści. *RejWiz* 169v, 167v, 169v; *RejPos* 332.

hetman czyj = dowodzący kim, czym [w tym: z zaimkiem (2), z rzeczownikiem (6), z przymiotnikiem (2)] (10): Zárłok/ hetman pijánic. *RejWiz* 169 marg, 173 marg, 173v, Ddv, Dd4v; *RejPos* 54 [2 r.]. Cf »ciemności hetman«, »hetman świata tego«.

W charakterystycznych połączeniach: hetman napirwszy, niesprawiedliwy, nieślachetny, okrutny (3), *sprośny* (2), *srogi, wielki* [= sławny], *zły* (2).

Przysłowie: A thák iuż pewnie ci nędzni Ielenie będąli mieć w tey zgodzye á w tym pokoju tego Lwá [= szatana] Hetmánem/ tubych lie thu themu rad podziwował/ coby wygrał on márny Lew ryczący/ [...] kthory [...] krąży rycząc/ á biega około fthadká thego Páńského/ áby kogo z niego poźrzeć *RejPos* 334.

Wyrażenia: »ciemności hetman« (1): O Woynie nález/ którą wiedzimy z fátánem/ światem/ y ciáłem. [...] Ale boiowanie Byt nález podniebny/ on froyi ciemności Hetman/ y światá lákome márności/ O nález pilno czynią zepłowanie. *SzarzRyt* A2.

»hetman nawyższy« (1): Toć ieft hetman nawyższy bezecney zazdrości/ Co nawięcey przypada z márney lákomości. *RejWiz* 173v.

»hetman świata tego« (2): Náuká piękna przeciwko moczy czártá fprośnego/ kthory ieft możny zwycięćá á Hetman fwatá [!] tego. *RejPos* 76v marg, 78v.

»wielki hetman« = *Lucyfer* (1): A gdy ten wielki hetman co ták światem toczy/ Z dopufzczenia Páńského proporce roftoczy *RejWiz* 139.

Szeregi: »rotmistrz a hetman« (1): A tu dopirko poráziłz drugie ony Rotmiŕtrze á Hetmány tego to złoczyńce fwego/ poŕpołu y z mocą iego. *RejPos* 79.

»zbrojnik a hetman« (1): Iuż on froyi zbrojnik á on okrutny Hetman tego fwiátá/ [...] przyŕtápi lie do niego *RejPos* 78v.

c) O ludziach odznaczających się wybitną działalnością: o apostołach, o świętych, o obrońcach lub prześladowcach Kościoła katolickiego, o poetach (10) : *SkarJedn* A6v; poŕłány był [św. Leon] od Pápiezá Syxtuŕa trzećie^{go} do Fráncyey: ná porównanie dwu wielkich Hetmánów/ ktrych niezgodá koŕciołowi Bożemu fzkodziłá/ to ieft Aeryuŕzá y Albinuŕa. *SkarŻyw* 317; (marg) Apofztołowie iáko chorążowie nád pieŕzymi naprzod wŕturmu polegli (–) bo ini podleŕfzy tym ochotniey zá ták zacnymi hetmány idáć/ zwycięŕtwo nam przyŕpiali. *SkarŻyw* [407].

hetman czyj = *podległy komu* (1): gdy właŕny fługá ich á on przebrány Hetman ich [Pawel]/ ktry wielkim duchem á frogim fercem iáwnie przefłádował imię Páná tego/ ŕftał lie wneth przeciwnikiem ich *RejPos* 283v.

hetman nad kim (1): *RejPos* 57v cf *Szereg*.

W połączeniu szeregowym (1): O czym fłyŕząc Apoŕtołowie/ iáko Hetmáná á fprawcę á wielkiego Doktorá y fługę wiernego/ á fzáfarzá náuki Chryŕtuŕowej/ wyŕłáli z Hieruzálem do Antyochiey S. Bárnábę. *SkarŻyw* 536.

W porównaniach (3): (marg) Wielka lidzbá vcźniow S. Antoniego: á czego ich vczył. (–) Woyny ich z fátánem duchowney/ iáko hetman napilniey náuczał. *SkarŻyw* 57, 361, 536.

W charakterystycznych połączeniach: hetman przebrany, wielki [= sławny] (2), *zacny* (2).

Wyrażenia: »starszy hetman« (1): Tego zacnego Pocztu [poetów] iest ftárfzym Hetmánem Sławny REY/ godzien isćie być y rádnym Pánem. *Prot E*.

»szatański hetman« (1): ná iego náukę wzyłtkie wfy kácerłkie/ zaráz po nauce ś. Piotrá y Páwłá vderzyły/ [...] A ci ízátáńscy Hetmánowie [...] z błędu w błąd iáko mowią/ ze dźdźá pod rynnę wypadáią/ z Lutrowego woýłká do Kálwinowey roty *ReszList* 183.

»hetman wojska« (1): Piotrá do Rzymu/ iáko przeciw póspolitey narodu ludzkiego zgubie/ półłác [Chrystus] raczył/ iáko Hetmáná woýłká fwego *SkarŻyw* 361.

Szereg: »hetman a sprawca« (1): Bo y tu ná świecie/ ácz to bywa przez przełożone służy iego/ á przez ty ktore tu on wczynił Hetmány á fprawcámi fwiátá tego nád ludem swoim/ [...] ma wdzięcznie przyimowác póslużenítwo ono *RejPos* 57v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

d) *O utworach J. Kochanowskiego o tematyce wojennej (1)* : Fráńzki zás dla dobrych towarzyszóv pińżę. [...] Tobie/ Láski/ co włánie záwołánié twoie/ Zacné Hetmány dáię/ y furowé boie. *KochFrag* 54.

a. *W stosunkach polskich tytuł nadawany przez króla początkowo doraźnie, w miarę potrzeby, później też (w XV – XVI w.) jako tytuł stały; imperator Modrz, Cn; (supremus exercitus) capitaneus JanStat, Cn; dux belli, tribunus Modrz; ductor, supremus dux exercituum regni, imperator et administrator belli gerendi, imperator summus a. castrorum a. exercitus regni, magister militiae, strategus Cn (427) : MetrKor 38/286, 287 [4 r.]; RejRozpr K3; ma się IKM sam osobą swą obrocić, z jakim będzie raczył nawiększem pocztym ludzi, a ine wojewodztwa przyległe drugiej potrzebie z etmanem obrocić ku potrzebie drugiej Diar 81, 81; UstPraw K3v; RejFig Cc3 [2 r.]; RejZwierz 91, 102v, aa3; OrzRozm N4 [4 r.], R2, V2v; BielKron 412, 419, 422v; boć mi iészczé żaden z Hiłtoryków/ którzy o sławnym onym Hetmánie [Janie Tarnowskim]/ y o mężnym Rycérstwie iego pińáli/ dofyć nie wczynił OrzQuin R4, Rv [2 r.], R2v; Prot B4; GórnDworz O6v, Q4 [2 r.]; RejZwierc 19v, 113, 120, 181, 187v; BielSpr 70v [2 r.]; PaprPan A2v, B, B3, Cv, Q4v (9); áż do tego czáfu żadny Sędzia/ żadny Hetman/ żadni Senatorowie/ nie ziąwili fię v nas/ ktorziby fię do tego ftátecźnie przyczynili/ iákoby winę słuźną zá mężoboyftwo vftáwili. ModrzBaz 79 v, 8v, 23 [2 r.], 30, 47 [3 r.], 47v (24); StryjKron 622, 702, 732, 772; CzechEpPorz *3 żp; KochJez A2v, B3, B4, B4v; KochProp 5; KochWr 36; PaprUp C4v; ActReg 3v, 4v, 8, 10 [2 r.], 14 [2 r.] (79); GrochKal 26; OrzJan 52, 53, 65 [2 r.]; WyprPl C3 [2 r.]; Dwu Hetmánów *sub Interregno* po Henryku w Andrzeiowie było obrano *SarnStat* 6; A inné Woiewódtwá drugiéy potrzebie przyległe/ táńże z Hetmánem [cum generali regni campiductore JanStat 692] gdzie będzie trzebá/ obrócić fię máią. *SarnStat* 117; ZOłniérze pińieżni/ [...] A wśzáków bydź máią pósluźni Hetmánowi *SarnStat* 427, *5, 6, 308, 355 [2 r.], 366 (39); *VotSzl* B4v; Rodzi wam tá mátká mężne y mądre y ízczęśliwe hetmány *SkarKazSej* 667a; *SapEpit* A3.*

hetman czyj = *podległy komu* [w tym: z zaimkiem (11), z rzeczownikiem (2)] (13): a mi chczeni na panstwye náłchim będącz v k. m. y panstvw wáżemv przyaczielem bicz wedlie prziffięgy náłzey ktorámi czynili. fHetmanem wáłchim pod Choczymyem *LibLeg* 10/62v; yakołmi prziffięgaly y zHetmanem v m pod Choczymiem, abi bily włitczy wyafnye naschi od was wipwfczeny *LibLeg* 10/124, 6/78v, 10/61v, 62, 113, 11/48 (9); *UstPraw* E3v; *OrzRozm* M3v; *OrzJan* 45; *SarnStat* 355.

hetman czyj = dowodzący kim [w tym: z zaimkiem (6), z rzeczownikiem (5)] (11): *BielKron* 417; *OrzQuin* Rv; *BiałKaz* L2; *PaprpPan* Q2v, Cc2v; *ModrzBaz* 114; Co náfzy Hetmáni y Pánowie pomocni będą/ iefliż my/ máiąc iuż nieprzyaciela przed oczymá/ dopiero díputowác będziemy *OrzJan* 69. Cf »wojny hetman«, »hetman wojska«.

hetman nad kim (3): *BielKron* 387v; Zbigniew z Brezia Márszałek Koronny/ Hetman nád Polaki/ ktorych było 1000. z włoczniami *StryjKron* 517 marg, 662.

W połączeniu z imieniem i nazwiskiem [w tym: imię + *hetman* (68), *hetman* + imię (20)] (88): *LibLeg* 6/77v, 79v, 158v, 192, 10/113, 11/23v; *MetrKor* 61/224v; *Diar* 63; *GroicPorz* A3; Pan on mądry á dzielny Hetman Pan Ian Tarnowki/ [...] mnie tho powiadał *OrzRozm* Ev, O4; *BielKron* 387v, 394v, 403 [2 r.], 409v [2 r.], 411 (20); *OrzQuin* Rv, R2; *KwiatOpis* C3; *RejZwierc* 274v; *MycPrz* II C2v; *BiałKaz* L2, L3; *PaprpPan* Cv, Vv, Cc2v, Ee4v, Ffv; *ModrzBaz* 47; *SkarŻyw kt*; *StryjKron* 517 marg, 622 marg, 662, 672 marg, 702 (13); *CzechEpPORz* *2; *KochJez kt*, A2; *KochEpit kt*, A2; *GórnRozm* D2 [2 r.]; *ActReg* 75, 97, 120, 125; *OrzJan* 41, 65 [2 r.], 76; *JanNKar* D3v; Hetmáná opátrznego, ferdecznego, vmieiętnego, y wielce íczęśliwego, Ianá Zamoyśkiego, táłz ziemiá náfzá R. P. poświęciłá *SarnStat* 454, 421, 948, 1015, 1048 [2 r.], 1051 (10); *KmitaSpit* A4v; *VotSzl* C [2 r.]; *CzahTr* A2.

W połączeniach szeregowych (16): *ConPiotr* 31; A IKM aby raczył sam obecnie ku temu czasowi być, gdyż może tam tę potrzebę przez ine odprawić, hetmany, rotmistrzmi, i sprawcami Księstwa onego. *Diar* 29, 25; *UstPraw* D2v; Krol iáko nas broni/ przez Hetmány/ przez Woiewody/ przez Káłztellany/ przez Stárofty íwe *OrzRozm* T3; *RejAp* 186v; *BielSat* G4v; bo íe tylko v nas záchowuie ná zwirzchności Rycyrłkiey Hetmán/ Rotmiłtrz/ Porucznik/ Dziefiątnik/ Towárzyłz *BielSpr* 29v; Tuż íe też mowi o Woiewodách/ y o Hetmánie/ y o inłzych Przełożonych woiennych [*de palatinis et imperatore, et de reliquis praefectis rei militaris*]. *ModrzBaz* 114v; Lácnoć o to że cię zwác będą y witác Hetmánem/ Wodzem/ Rotmiłtrzem/ Porucznikiem/ Dziefiątnikiem/ Chorązym [*imperatorem, ducem, chiliarchum, centurionem, decanum, aquiliferum*]/ ále być tym/ á temu co należy dofyc czynić/ to więc bárzo trudna. *ModrzBaz* 114v; *SkarJedn* 62; *StryjKron* 737; *SarnStat* 432, 436; *VotSzl* C2, E3.

W charakterystycznych połączeniach: *hetman* dobry (2), dzielny (3), fortunny, godny, mądry (3), mężny, młody, możny, nikczemny, opatrny, porządny, potężny, prawy, serdeczny, sławny (4), srogi, szczęśliwy (3), umiejętny, wielki [= sławny] (4), zacny (10), zleniały.

Wyrażenia: »wojny hetman« (2): *OrzQuin* R2; wáfzá K. M. íeft ten/ którego poddáni domá wielkim Królem/ króm domu/ íczęśliwym y zacnym wojny Hetmánem włzyłtkié narody przyznawáią. *OrzJan* 75.

»hetman wojska« [szyk 1 : 1] (2): żeby Campiduktorowi áłbo Hetmánowi woyská [*regni exercituum campiductoris* *JanStat* 702]/ y iego rofkazaniu przykładem innych Setników byli połufzni *SarnStat* 447, 948.

Zestawienia: »hetman jeneralny« (1): *Item*, Piáraz polny przy Hetmánie generálnym, íest też Actuáriufz, iáko v ziemftwá, y fądzi. *SarnStat* 438.

»hetman koronny, korony (polskiej)« [szyk 53 : 3] (45 : 11): *LibLeg* 6/160, 10/61v, 11/181, 185v; *ConPiotr* 31 [2 r.]; uczynił k nim rzecz JM pan krakowski Joannes comes Tarnovius, hetman koronny *Diar* 63; postrzelał lud Krolewki/ otarł łye o Hetmánow Koronnych oczy *OrzRozm* C3; *BielKron* 415, 420, 421v, 423 [2 r.], 424; *RejZwierc* 254v; *MycPrz* II C2v; *PaprPan* Cv, Ffv; *StryjKron* 742; *GórnRozm* D2 [2 r.]; *KochProp* 5; *ActReg* 6, 56, 77 [2 r.], 113 (11); *GrochKal* 22; *SarnStat* 133, 355, 366, 424, 426 (13); *VotSzl* C, E3v, E4v; *CzahTr* A2. Cf »hetman wielki koronny«.

»hetman litewski« [szyk 5 : 3] (8): *BielKron* 401v, 409v, 411; *StryjKron* 742; *KołakCath* A4v; Miánuiemy [...] do woýłká przy Hetmánie Litewłkim/ Micháá Traczkowicá/ Podkomorzégo Połockiégo. *SarnStat* 444, 426, 1205.

»hetman polny« = *campiductor, capitaneus (campestris)* *JanStat*, Cn; *praetor, quaestor Mqcz; legatus imperatoris, magister equitum, vicarius supremi ducis Cn* [szyk 18 : 7] (25): *MetrKor* 61/224v; *LibLeg* 11/23v, 135v, 136; *OrzRozm* M3v; *BielKron* 422v, 424; *Mqcz* 319d, 336b; *BielSpr* 70; *PaprPan* Vv; *StryjKron* 787 [2 r.]; *KochJez kt*, A2; *KochEpit kt*, A2; *SarnStat* 366, 422, 434, 1015; Przy ktorych [zamikach] niechayby I. M. Pan Hetman Polny [...] wftáwicznie ná Podolu mieřzkał *VotSzl* E3, E3v, E4v, F.

»hetman polski« = *exercituum Polonorum imperator* *Modrz* [szyk 4 : 3] (7): *OrzRozm* O4; Połóżył fie v Choćimiá z woýłkiem swoim Hethman Polłki mieřiacá Sierpniá. *BielKron* 424; *ModrzBaz* 47; *StryjKron* 622 marg; *SarnStat* 426, 442, 1205.

»hetman wielki, nawyřszy, zwierzchni« [szyk 9 : 4] (10 : 2 : 1): *KromRozm III* F8v; *BielKron* 423v; *OrzQuin* R2; *BielSpr* 70 [2 r.]; *StryjKron* 757, 787 [2 r.]; *OrzJan* 41, 76; *KołakCath* Bv; A wřákże o targowym polnym/ tedy tá moc niech będzie záchowaná do Hetmáná Wielkiégo [ad *campiductorem generalem JanStat* 294] *SarnStat* 312, 948.

»hetman wielki koronny, Korony Polskiej; hetman najwyřszy Korony (Polskiej), Krolestwa Polskiego« [szyk 11 : 4] (3 : 1; 5 : 1): yako przifziagal y smová czynyl Wielmozny pan Ian Grabya Tharnowłki Castellan krakowłki Heythman naywifzy Corony polłkiey *LibLeg* 6/158v, 6/77v, 79v, 11/183v; *GroicPorz* A3; wieczney pámięci godny málz Mikołay Sieniáwłki/ Hetman wielki Koronny/ ten by łáłkom wálzym powiedźiał *BialKaz* L3; *SkarŻyw kt*; *ActReg* 75; *KołakCath* B2v; *JanNKar* D3v; *SarnStat* 421, 425, 1048, 1204, 1214.

»hetman (wielkiego a. najwyřszego) Księstwa Litewskiego« (15): *StryjWjaz* A2; *StryjKron* 757; *KochJez kt*, A2; *KochEpit* A3; *ActReg* 44; A ludźie narodu Litewłkiégo/ pod ípráwą Hetmáná Wielkiégo Księstwá Litewłkiégo⁸⁰ bydz máią. *SarnStat* 426 [idem 1204] 133, 425, 442, 862, 1015, 1204 [2 r.]; *VotSzl* C.

»(wielki) hetman liflandcki« [szyk 1 : 1] (2): A tego Páńftwá [...] Iáłno wielmořny Pan á Pan Ian Chotkiewicz/ [...] wielki Hetman Liflandcki. [...] Adminiftrátorem ieft. *KwiatOpis* C3; *SarnStat* 425.

Szeregi: »jenerál to jest hetman« (1): Stárořtowie Duchownych, Generáłowi, to ieft Hetmánowi, máią bydz pořłufzni. *SarnStat* 447.

»kampiduktor albo hetman« (1): *SarnStat* 447 cf »hetman wojska«.

»(ani) krol, (i, abo, ani) hetman« (5): *RejWiz* 118; Których ftároftow niechby tá powinność była/ wywiedziawfy fię pewnie wfzytkiego/ [...] Krolowi ábo Hetmánowi [*regi aut imperatori*] oznáymowác *ModrzBaz* 103v; *KochPieś* 4; *SarnStat* 427; *SzarzRyt* C3.

»marszałek albo (i) hetman« (2): tedy cokolwiek Márzzałek álbo Hetman ku płáceniu rzeczy/ [...] chowác poftánowi: tákowá wfátwę przez obwołánié Woźného ma opowiedzieć. *SarnStat* 312, 425.

»hetman, starszy sprawca« (1): Bo do tákowej [*obrony*] ludzi Rycerfkich/ gotowych/ porządnych kupy/ iużby befpieczniew y łácniew obywatéle kráiw támtych/ zbierác y zgromádzác fię mogli/ [...] nie fwárząc fię w ten czás gdyby fię trzebá potykác/ o Hetmáná/ o ftárzszego fprawcę. *VotSzl* E4v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

»hetman, wodz« (2): A iáko o Hetmány/ wodze y ludzie Rycerfkie iezdne/ w oyczyźnie náfzey/ zá łáfká Bożá/ nie trudno *VotSzl* C, B4v.

»wojewoda, to jest hetman« (1): Ieft w Polfcze Krol [...] ma pod fobá Woiewody/ to ieft polne fwe Hetmány *OrzRozm* M3v.

a. *W Polsce średniowiecznej (najczęściej odpowiednik wojewody); dux Modrz* (22) :

hetman czyj = *podległy komu [z zaimkiem]* (3): Bolefław [...] rzekł ku Hethmánowi fwemu Wízeborowi *BielKron* 353v; *PaprUp* B2v; *KlonKr* D3.

hetman czyj = *dowodzący kim [w tym: z zaimkiem (3), z rzeczownikiem (1)]* (4): Trzeciego vphu Hetmanem był Mieczfław kxiążę Opolfkie *MiechGlab* 10, 10 [2 r.]; *StryjKron* 406.

hetman nad kim (1): rok 1326. Władifław Lokietek wziáwfy ná pomoc tyfiąc dwiefcie Litewfkiego Rycerftwá od Gediminá/ nád którymi był Hetmánem Dawid *StryjKron* 405.

W połączeniu z imieniem i nazwiskiem [w tym: imię + hetman (11), hetman + imię (8)] (19): *MiechGlab* 10 [3 r.]; który [Zbigniew] wziáwfy towarzysftwo z brátem Bolefławem záłowáli fie ná Sieciechá Hethmaná we Wrocławiu ná Seymie/ iż fie źle záchowié *BielKron* 349v, 349v [2 r.], 350v, 351 [3 r.], 352v [2 r.], 353v, 354v; *StryjKron* 330, 405, 406, 457; Władifław Herman [...] bel Fortunnem Panem przes Hetmana fwego/ Sieciecha kazdemu Nieprzijacielowi bel frogiem *PaprUp* B2v.

Wyrażenia: »hetman krolewski« (1): Skárbimirz Woiewodá Krákwfki Hetman krolewfki/ bacząc páńfká łáfkę z fwoich dobrych poftug/ fhárdział krolowi *BielKron* 352v.

»hetman polski« (1): Kniáz Roman zgołá fzáblá ogromnymi słowy/ Pošila fwych [...] Toż Hetman Polfki czyni fwych nápominiác *StryjKron* 240.

»hetman powiatowy« (1): poniewáz Woiewodie [!] wedle ftárodawnych wfátw fá Hetmány powiátowymi ná wojnie [*palatini municipiorum duces sint in bello*]. *ModrzBaz* 120.

»hetman wojenny« (1): Zaden fie o tho niewfpierał/ iedno Wízeborz Woiewodá y Hetman woienny/ kthory broniąc firot wielekroć porażał Władifławá *BielKron* 354v.

Szereg: »wojewoda i hetman« (1): *BielKron* 354v *cf* »hetman wojenny«.

b. *Dla stosunków obcych różnych epok nazwa używana przez autorów polskich przez analogię; (supremus) dux (exercitus a. exercituum regni a. militum) Mącz, PolAnt, Modrz, Calep, Vulg, Cn; (summus) imperator (belli gerendi a. castrorum a. exercitus regni) Mącz, Modrz, Calep, Cn; tribunus PolAnt, Modrz, Vulg; princeps (bellatorum) in exercitu a. currus a. exercitus a. militiae a. virtutis PolAnt,*

*Vulg; strategus Mącz, Cn; magister laniorum a. militiae PolAnt, Cn; ductor Calep, Cn; praetorius Modrz; archigubernus Calep; administrator belli gerendi, supremus exercitus capitaneus, praetor, rector armaturarum a. ducum a. exercituum a. militiae a. militum Cn (799) : FalZioł II 9a; BielŻyw 126; CZtirzy łą Hordy, to iełt, vphi Tatarow á tylož też maią Hethmanow ktore Czarzami zową. MiechGlab 28, **v, 6, 29, 58, 59; LibLeg 10/69, 11/167v, 168; HistAl A4; LubPs hh4; RejWiz 86v, 155v; Poczynił theż [Ezechijas] w woysku íwego ludu Hetmáný [principes bellatorum in exercitu]. Leop 2.Par 32/6; zwyciężył [Judas Machabejczyk] pothym dwu Hetmánow wielkich y mocnych z woyski ich Leop 1.Mach 2 arg, 4.Reg 25/10, 15, 18, 1.Par 12/14, 1.Mach 8/10, 2.Mach 4/40, 8/22; RejZwierz 3v, 4v [2 r.], 5, 6, 9v (28); BibRadz 2.Reg 3/38, 4.Reg 25/23, 26, 1.Par 7/40, 2.Par 18/31 (11); Był potym v nich [u Rzymian] Dyktator/ á to był nazwierzchnieyŝy. Po nim był Magifter equitum/ to iełt Hetman. BielKron 119v, 28, 64v marg, 114, 117v, 120v (21); KwiatKsiąż O4 [4 r.]; Primo congressu amisit ducem exercitus, W pierwŝem potikániu hetman zábit. Mącz 147d, 3c, 59b, 65d, 86b, 115d (21); oni wieldzy Hetmání ftárzy/ mało mieli ná tym/ iż vmieli Ricerŝkie rzemieŝto dołkonále/ ále chcieli być ktemu y vczonemi: iáko Alexánder wielki GórnDworz G3v, G4v, G8 [2 r.], H2v, Q6v, Z6v (10); HistRzym 128v, 130v, 131; RejPos 213v, 217v, 218 [2 r.], 220v, 243 (9); RejZwierc 60v [2 r.], 64v [2 r.], 86 [2 r.], 93, 149 (14); Wiele fie ich też ná to zgadzáło Hetmánow ftárých iż táka ordynácya ná kŝtałt Ryby Káráliá iełt pożytecznieyŝa niż gránowita BielSpr 23, 8, 12v [2 r.], 15, 15v, 18v (11); BudBib 2.Reg 24/4 [2 r.], 4.Reg 9/5, 1.Par 27/3, Ier 40/5, Iudith 14/1, 1.Mach 3/27; BiałKaz L2; BudNT Act 23/15, 17, 18, 19; PaprPan K [2 r.], Kv, M, N4, R2v (10); ModrzBaz 22v, 42, 59v, 74, 83 [2 r.] (16); Calag 588b; SkarŻyw 284; KochPs 99, 112, 161; woyská wielkie Cartaginenskie [Agatokles] z Hetmáný poráził StryjKron 432, 115, 210, 240, 265 [2 r.], 406, 532; KochPieŝ 36; GórnRozm A2, G4; KochProp 7; Zawjeft 3, 12, 17, 36; ActReg 182 [2 r.]; Calep 89b, 343b; GostGospSieb +3; Phil N, O3 [2 r.]; GórnTroas 44; gdy przyŝedł Agrippá y Bernicá z wielką okazáłością; y weszli ná mieysce ku łuchániu zgotowáne/ z hetmánami (marg) tyŝácnikámi. G. (-) y mężámi przednieyŝymi miáłtá onego WujNT Act 25/23, Act 21/32, 33, 37, 22/24, 26 (15); CzahTr E3v; SkarKazSej 673b; KlonWor **2.*

hetman czyj = podległy komu [w tym: z zaimkiem (52), z przymiotnikiem (28), z rzeczownikiem (26)] (106): MetrKor 46/117v; MiechGlab 6; LibLeg 7/100v, 10/68v; RejJóz B8; LubPs gg6; RejZwierz 29v; BibRadz 3.Reg 15/20, 2.Par 8/9, 18/30, Iudith 4/1; OrzRozm N3v, N4; przedáli záfię Iozephá Putyfárowi Hetmánowi krolá Egipŝkiego BielKron 16v, 10v, 49v, 67v, 69, 71v (52); Y był w iego kroleŝtwie niektory Rycerz [...] wáleczny imieniem Plácidus nawyŝŝy Hetman Krolewŝki HistRzym 126v; RejPos 27, 127 [2 r.], 127v [2 r.], 153, 185 (10); RejZwierc 200; Y vsłuchał Ben-há dád krolá Afy/ á posláł hetmáný íwe ktore miał BudBib 2.Par 16/4, 1.Mach 7/26; BiałKat L2v, L4v; PaprPan S2, Aa4, Ff2; Opánował ie zá grzechy ich/ iabin Krol Chánáán z Hetmánem íwoim Zyzárą SkarŻyw 559, 500, 593; StryjKron 36, 41 [2 r.], 51, 56, 66 (9); CzechEp [377] [2 r.], [378]; dom Timokliéy/ [...] záłtąpił ieden z przednieyŝyich Hetmánów Alexándrowych. KochWz 140; GórnRozm A2v; ActReg 182; Phil F, M; SkarKazSej 667b, 681a.

*hetman czyj = dowodzący kim [w tym: z rzeczownikiem (47), z zaimkiem (29), z przymiotnikiem (3)] (79): MiechGlab **2, 59; LubPs Xv; Odpowiedział im Pan Iudás bądź Hethmánem wáłŝym [dux*

vester]. *Leop Iudic* 20/18, *Gen* 21/22, 33, *Ex* 14/7, *Iudic* 20/18, 2.*Reg* 24/2, 4, 4.*Reg* 25/23; *BibRadz Gen* 21/22, 32, *Num* 31/14, 1.*Reg* 26/5, 2.*Reg* 24/4 (14); trzeciego dnia Hetmáni chłopcy wyłzi s vlmly do woyskã. *BielKron* 202, 64v, 70v, 74v, 85v, 109 *marg* (21); Achilles. Syn Peleufów/ Hetman ludu Greckiego do Troyey. *Mącz* 2c, 89c, 96a, 197c, 204b, 227d, 299d; *OrzQuin* R4; *RejPos* 22, 217v, 343; *RejZwierc* 201 [2 r.], 206v; *BudBib* 1.*Reg* 26/5, 2.*Reg* 23/19, 24/2, 1.*Par* 27/5, *Iudith* 6/2 (9); *PapPan kt*; *StryjKron* 432; *ZawJeft* 12, 14; *Calep* 803b, 1083b; *OrzJan* 37; A gdy się ftáráli iákoby go zãbić/ przyzłã wieść do Hetmánã roty (*marg*) wł: Tyściãznikã. (-) *WujNT Act* 21/31, *Act* 28/16 *marg*; *SkarKazSej* 689b.

hetman od kogo = *nad kim* (1): Pius czwarty [...] zoftãl Mãrgrãbiã/ zebrał wielkie pieniãdze/ [...] gdy był Hethmánem od Florentkich/ przeciw Henrykowi Frãncufkiemu krolowi *BielKron* 239.

hetman u kogo = *dowodzãcy kim* (2): Archanes wtory hetman v Turkow. *MiechGlab* *6; *Calep* 1083b.

hetman komu = *dowodzãcy kim* (2): Nãlazł sie wnet Hethman woysku żydowkiemu máluczki Dawidek *RejPos* 167, 167.

hetman nad kim (17), *nad czym* (5): Wten czãs Darius Cefãrz [...] rozrzãdziwzy piẽć feth hetmánow nãd fwemi vfy/ przyciãgnãwzy położył sie nãd rzekã Tygrys. *HistAl* E4; *Leop Gen* 26/26, 4.*Reg* 25/26; *BibRadz Num* 1/16, *Ios arg*, 2.*Reg* 4/2, 1.*Par* 12/20, 2.*Par* 32/6, 1.*Mach* 11/70; Ten potym Tytus Lãrgius wybrał Hetmánã nãd Rycerftwem Kãfyulã *BielKron* 106v, 246v; Decarchus, [...] Dziefiãtnik Hetman nãd dziefiãtkiem miãft albo Rot/ Rotmiãtrz. *Mącz* 79a, 156c, 240a, 463d; *BudBib* 2.*Reg* 4/2; *PapPan* Hh4v; *StryjKron* 406; *Calep* 170b, 494a, 511a, 1009b.

W połączniu z przymiotnikiem od nazwy kraju, narodu, miasta lub z nazwã kraju [w tym: z przymiotnikiem (98), z rzeczownikiem (3); hetman + przydawka (80), przydawka + hetman (21)] (101): FalZioł IV 34b; *BielŻyw* 12, 116; *MiechGlab* *8, **, **2, **4, 16; *LibLeg* 10/146; *KromRozm III* E6; *Leop* 1.*Mach* 2 *arg*; SZkãnderbek Aftzemlekã z woyskiem gdy pogromił/ Tureckiego Hetmánã/ ãż do miãftã gonil. *RejZwierc* 21v, 13 [2 r.], 17, 19v, 28v [2 r.], 32v (21); Ten [*Baldwinus wtóry*] poimał Gazym Turkã/ Hetmánã mãley Azyey *BielKron* 178v; Hetmánowi Mołkiewskiemu zdãło sie być lepiej gdy sie rufzy s fwego mieyfcã nã inŕze *BielKron* 411, 9, 99v, 100v, 113, 130v (24); *KwiatKsiãż* N; *Mącz* 63b, 106a, 209b, 285b, 291c, 309b; *GórnDworz* G4; *RejZwierc* 23, 60v, 64 [2 r.], 149 [3 r.], 149v [2 r.] (13); *PapPan* F3v, G, P2v, Q, Q3v (10); *SkarŻyw* 62; *StryjKron* 26 [2 r.], 51, 175, 406 *marg*, 577, 772; *Phil* C3, H2, I3 [2 r.], P3; á Náãmãná Syryey hetmánã bogãtego/ [prorok *Helizeusz*] [...] przypuściã do siebie/ [...] niechciãł *SkarKaz* 416a.

W połączniu z imieniem i nazwiskiem [w tym: + hetman (301), hetman + imię (82)] (383): HistJóz A3; *FalZioł* IV 34b; *BielŻyw* 12 [2 r.], 116; *MiechGlab* *6, *8, **, **2 [2 r.], **4 (14); *LibLeg* 7/100v, 9/54 [2 r.], 10/146; *RejJóz* B8; *KromRozm II* 14v; *KromRozm III* E3; *LubPs* S6, gg6; *RejWiz* 155v; *Leop Gen* 21/22, 33, 26/26, *Iudic* 20/18, 2.*Reg* 24/2 (13); *RejZwierc* 13 [2 r.], 17, 19v, 28v [2 r.], 32v [2 r.] (22); *BibRadz Gen* 21/22, 32, *Ex arg*, 1.*Reg* 26/5, 2.*Reg* 8/16 (18); *OrzRozm* N3v; Rołkazał tedy krol [*Dawid*] Amazye Hetmánowi drugiemu ftãnãc trzeciego dnia ludu Iudã. *BielKron* 73, 9, 10v, 14, 16v, 28 (135); *Mącz* 2c, 63b, 89c, 106a, 209b (9); *OrzQuin* T4; *GórnDworz* G4 [2 r.], H2v, L5, Z2v; *HistRzym* 126v, 127, 131v [2 r.]; *RejPos* 13v, 22, 27, 127 [2 r.], 301 (14); *RejZwierc* 60v,

64 [2 r.], 149 [3 r.], 149v [2 r.], 154 (21); *BielSpr* 56v; *BudBib* 1.Reg 26/5, 2.Reg 24/2, 1.Par 27/5, 7, 8 (11); *BialKaz* L4v; *PaprPan* A3v, Dv, F3v, G, I3 (23); Metellus Hetman przeciwko Iugurcie od Rzymian do Numidyey będąc posłan *ModrzBaz* 112, 42, 60v [2 r.], 112; *ModrzBazStryj* ¶2v; *SkarJedn* 136; *KochOdpr* D3; *KochPs* 125; *SkarŻyw* 62, 86, 187 [2 r.], 500, 559, 593; *StryjKron* 26 [2 r.], 36 [2 r.], 41 [2 r.], 51 [3 r.], 66 (29); *CzechEp* [377] [2 r.], [378], [389]; *KochJez* A4v; *PudłFr* 70; *GórnRozm* A2v; *ZawJeft* 4, 11; *ActReg* 182; *Phil* F [2 r.], H2, I3 [2 r.], M, P3; *OrzJan* 26, 37, 66; *LatHar* 326; *WujNT* Act 24/7, 22, s. 514; *WysKaz* 43; *SkarKaz* 385a, 416a; *SkarKazSej* 667b, 689b; *KlonWor* 7.

W *połączeniach szeregowych* (9): Y przykazał Sálomon wíftornkiemu ludu Iíráelskiemu/ Hetmánom/ y Sethnikom/ y Wodzom y Sędziom wśyfthkiego Iíráelá/ y Książętom fámiliey [tribunis et centurionibus et ducibus et iudicibus omnis Israel, et principibus familiarum]/ (áby z nim iácháli) *Leop* 2.Par 1/2; *BielKron* 187v; Poftánowi ie też łobie hetmány/ y tyliączniki/ y pięćdziesiątniki [principes milium, et principes quinquaginta (marg) ante currum ponet sibi tribunos, et quinquagenarios (-)] *BudBib* 1.Reg 8/12, *Deut* 1/15, 1.Par 26/26, 27/1, 2.Par 1/2, 25/5; *BudNT* *Mar* 6/21.

W *przeciwstawieniu*: »hetman ... żołnierz« (1): Skrzyniá Boża/ y Izráelczycy/ y Zydowie wnamiećiech mieśzkáią: Hetman y żołnierze [imperator et milites] pod niebem oboz máią *ModrzBaz* 113v.

W *charakterystycznych połączeniach*: *hetman* *biegły*, *bogaty*, *chytry* (2), *cnotliwy* (a. *wysokiej cnoty*) (3), *cny* (2), *dobry* (*lepszy*) (5), *dzielny* (2), *dziwny*, *godny* (2), *gorny*, *groźny*, *łaskawy*, *mądry* (a. *wysokiej mądrości*) (3), *mężny* (7), *mocny* (3), *nieprzyjacielski* (4), *nieumiejętny*, *okrutny* (3), *przedni* (*na*)*przedniejszy* (7), *pyszny* (3), *sławny* (29), *sprawny* (4), *srogi* (5), *stary* (*starszy*) (5), *święty* (2), *udatny*, *urodziwy*, *waleczny* (3), *wielki* (*więwszy*) [= *sławny*] (19), *zacny* (15), *zły*, *zmyślny*, *znamienity* (2).

Wyrażenia: bibl. »hetman drabski« (1): przyźedł Newuzárádán hetman drabłki [princeps laniorum] (*marg*) Albo Zolnierzłki/ iakołmy indzie przełožyli. (-)/ ktory ítał przed krolem Bawelłkim w Ierufzalimie. *BudBib* *Ier* 52/12.

»hetman morski, nad morską armatą, armaty« = *navarchus Calep*, *Cn*; *dux praefectusque classis, praepositus classis, trierarchus, triremis gubernator Cn* [szyk 5 : 1] (4 : 1 : 1); *LibLeg* 9/54, 10/67; *Calep* 690a; pokaże to Livij et Flori de geftis Romanorum testimonio, [...] tego Libona być Hetmanem Morłkim opifuie z ítrony Pompeiufowej *StryjKron* 41, 66, 602 *marg*.

»hetman nadworny« = *princeps laniorum PolAnt* (2): Fáráon [...] dał mię był pod ítrałz do domu Hetmáná nadwornego *BudBib* *Gen* 41/10, *Gen* 41/12.

»na(j)wyższy, napi(e)rwszy hetman« = *tribunus militaris Mącz*; *imperator Calep*; *princeps militiae PolAnt* [szyk 13 : 3] (14 : 2); *MiechGlab* 59; *BibRadz* *Iudith* 13/18; *BielKron* 116v, 178, 215v, 278v, 279v; *KwiatKsiąż* N [2 r.]; *Mącz* 463d; *HistRzym* 126v; *BielSpr* 29; Owo głowá Holofernówá/ nawyśłłego Hetmáná woýłk Aśfyryiłkich [principis militiae Assyriorum Vulg] *BudBib* *Iudith* 13/18 [19]; *SkarŻyw* 500; *Calep* 511a; *GórnTroas* 64.

»hetman polny« (1): tego [*Judasa Machabejczyka*] mieycie Hetmánem polnym [*princeps militiae*] *Leop* 1.*Mach* 2/66.

»hetman rycerstwa, nad rycerstwem, ludu rycerskiego« = *dux militum, princeps exercitus Vulg; princeps militiae PolAnt* (3 : 3 : 1): *Leop Gen* 26/26, 2.*Reg* 24/2, 4.*Reg* 25/26; y zámordował ie mieczem/ [...] Abnerá [...] y Amázę łyná Ietherowego hetmáná rycerftwá Iudłkiego. *BibRadz* 3.*Reg* 2/32; *BielKron* 106v, 279v; *BudBib* 2.*Reg* 24/2.

»hetman wodny, wojska nawodnego« = *dux et praefectus classis Mącz, Cn; navarchus, praepositus classis, trierarchus, triremis gubernator Cn* (3 : 1): Solimánnus Turek wypráwił Bárbarofę Hetmáná wodnego przeciw miáfteczku Káftellánowum wodą *BielKron* 191v, 228v, 389v; *Mącz* 96a.

»hetman wojenny« [*szyk 1 : 1*] (2): Modo a nostris imperatoribus subacti, [...] Iuż od náfzich Hetmánów woyennych obyczáyem podbić *Mącz* 227d; *ZawJeft* 6.

»hetman wojska, nad wojskiem, wojsku« = *dux exercitus a. exercitum a. militum Mącz, Calep, Vulg; praefectus exercitus PolAnt, Calep; princeps exercitus a. in exercitu PolAnt, Vulg; imperator, strategus Calep, Cn; hyparchus Calep* (25 : 6 : 1): *Leop Gen* 21/22, 33, *Ex* 14/7, *Iudic* 20/18, 2.*Reg* 24/4, 4.*Reg* 25/23; Po Achitrofelu był Ioiádá łyn Bánáiałzow y Abiáthar/ A Hetmánem woyłká Krolewłkiego Ioáb. *BibRadz* 1.*Par* 27/34, *Gen* 21/22, 32, *Num* 1/16, 31/14, 1.*Reg* 26/5 (12); *BielKron* 64v; *Mącz* 197c; *RejPos* 167; *BudBib* 1.*Reg* 26/5, 1.*Par* 27/5, *Iudith* 6/2, 13/18; *PaprPan* Hh4v; *StryjKron* 432; HYPARCHVS Praefectus provinciae vel exercitus, cuius potestas et auctoritas superiorem potestatem agnoscit – Starofła powiatowy, item, hetman nad wojskiem. *Calep* 494a, 511a, 1009b; *OrzJan* 37; *WujNT Act* 28/16 marg.

Szeregi: »(tak) krol i (abo, albo, jako i) hetman« (10): *BibRadz* 1.*Mach* 6/57, 60; *RejAp* 68, 162v; kiedy by łie byli Rzymiánie/ Alexánder wielki/ Hán nibál/ y ini łławni krolowie/ ábo Hetmáni ná te rzeczy włzytki oględáć mieli/ nigdyby byli ku onej wielkiej łławie/ y wywylźłzeniu nie przyłzli. *GórnDworz* Ii3v; *PaprPan* Ff2, Ff2v źp; *GórnTroas* 6, 7, 64.

»krol, książę, hetman« (3): gdzye oto Anyoł włtápiwłzy ná łłonce zwoływa ptakow powietrznych áby [...] poźarli ciáłá pomordowane krolow kłiążát hetmánow *RejAp* 163, 163v; *GórnDworz* Q7.

»hetman, (albo, i, a) książę« = *dux et princeps PolAnt* [*szyk 7 : 7*] (14): *LubPs* S6, gg2v; *BielKron* 100v, 124v, 201v, 278v; *KwiatKsiąż* O4v; Fornix, etiam dicitur arcus triumphalis, Nieyákie záłomione budowanie ná xtałt sklepu vczinione Hetmánowi álbo xiążęciu po otrzimániu zwycięstwá ku czći. *Mącz* 134c, 225b; *RejAp* 82v; *RejPos* 343; *BudBib Esth* 3/12, 1.*Mach* 14/47; *StryjKron* 432.

»hetman ani obrońca« (1): Bo ták mowili niemáiąc żadnego Hetmáná áni obrońce [*principem, et adiuvantem*] *BudBib* 1.*Mach* 12/54.

»hetman albo najwylźszy porucznik« (1): legato, Hetmánowi álbo naywylźszemu porucznikowi. *Mącz* 463d.

»rotmistrz albo (i, abo) hetman« [*szyk 6 : 3*] (9): *FalZioł* II 9a; Wywiodł potym Ioiádá káplán rotmiłtrze y Hetmáni [*centuriones et praefectos exercitus*] mowiąc im *BibRadz* 2.*Par* 23/14; Chiliarchus, [...] Rotmiłtrz/ álbo Hetman máyąc pod łobą tyłiac zołnierzów/ apud Latinos Tribunus est. *Mącz* 51c, 204b, 299d, 463d; *SkarŻyw* 187; *Calep* 803b; *PowodPr* 62.

»sędziak i (albo) hetman« [szyk 3 : 1] (4): Z Dámáfzku Hetmáná albo Sędzyaká [król Baldwinus III] wielekroć pod fáme mury mieyfkie gonił. *BielKron* 178v; *SkarŻyw* 558 [2 r.]; *SkarKazSej* 689b.

»hetman i (albo, a, abo) sprawca« [szyk 6 : 2] (8): *RejPos* A4; bo gdyby fwoi znali po Hetmánie albo innych Sprawcách iákie wątpienie w potkániu/ prędkoby pirzchnęli wżyfcy. *BielSpr* 26v, 16, 17, 26, 26v [2 r.]; IOzue zpokolenia Ephráim/ ługá był y napierwży fprawcá y Hetman Moyżelzow *SkarŻyw* 500. [Ponadto przy innym szeregu 1 r.].

»starosta albo (i) hetman« (2): *BielKron* 192; vcżynili go [Zopirusa] wnet Stároftá y Hetmánem/ á on pothym powoli miáfto DáriuŃowi podał. *RejZwierc* 45.

»starszy i hetman« (1): Ia yefth wezir wielky [...] Czefarza yego m. rofzkazanya. Starfii y Hethman Imbrahimbáfá. *MetrKor* 46/117v.

»wodz, (albo, a, i) hetman« [szyk 7 : 5] (12): Y poftá Pan Aniołá ktory wytrácił wżytki mocarze w woyfcze y wodzá y Hetmáná [et ducem, et principem] w obożie Krolá Alfyrifkiego *BibRadz* 2.Par 32/21; *BielKron* 31v, 55v, 248v; *Mącz* 265a; *RejPos* 324; *BielSpr* 13v, 18, 18v, 30; *StrykKron* 406; *Phil* M.

W przen (1) : Konftántin Kfiáżę Oftrowfkie [...] Oftáwił był dwu fynu/ Ilgi vmárl młodo/ Zoftá iefzcze Bázyli/ [...] Bo iuz tego Hetmánem/ cnotá vcżyniá. *RejZwierc* 91v.

2. *Sprawujácy rzády cywilne, zwierzchnik, pan; praelatus PolAnt; magister a. praefectus (apparitionis a. apparitorum a. lictorum) Cn* (8) : Bo Koleryk wnet z myflá fwá wzgorę wyleci/ wnet chce być hetmánem/ á choć nic nie máfz przedfię fie fobie pánem zda. *RejZwierc* 3v; Y przyprowadzili Hetmánowie [praelati] ná obnowienie ołtarzá/ [...] dáry *BudBib Num* 7/10.

Wyrażenia: »hetman miejski, miasta« = *princeps civitatis PolAnt* (2 : 1): ktore [znaki] Hetman Mieyfkí/ albo ten ná ktorego then vrząd oŃobliwie przynależy/ ze dwiemá z Rády częfto opátrowác powinien *GroicPorz* b4; *BielKron* 190v; *BudBib* 4.Reg 23/8.

»Ńwiata wŃzytkiego hetman« (1): Ale kto fie tym [namiętnoŃciom] wwiézdź nie dał, więtfzym ten pánem, niź ów, co Ńwiátá wŃzytkiégo Hetmánem. *GosłCast* 6.

»[nad czym] wierzchni hetman« (1): A wżákżebym ia nie rad w herbie miał Cygáná Choćby teź nád tą Rotá wierzchniego Hetmáná *KlonWor* 8.

Szereg: »ksiáżę i hetman familijej« (1): ftáło fie że offiárowáli Kxiáżęthá Ifráelfcy/ y Hetmani Fámiliej [principes Israel et capita familiarum] ktorzy byli nád káżdym pokoleniem/ [...] dáry przed Pánem *Leop Num* 7/2.

3. *Figura szachowa: królowa* (2) : Wżytká fie fprawá ogláda ná ftole. Iáko dwa Krole przeciw fobie fiędá/ [...] Ten wygra/ przy kim dobry Hetman ftoi. *KochSz* A2, B2.

Synonimy: 1. *jenerał, kapiduktor, wodz; a. wojewoda; 2. jenerał.*